

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Микола Бармак

КРАВЧУК ЛЕОНІД. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.). ТЕРНОПІЛЬ: УКРМЕДКНИГА, 2017. 600 С.

Монографія Л. Кравчука «Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.)» є актуальною не тільки для вивчення міжнародної політики, зокрема, міждержавних відносин у цей період, а також для глибшого дослідження і усвідомлення ролі і значимості західноукраїнських територій у прагненні поділу сфер впливу та світового лідерства.

У новітній історії Західної України періоду 1939–1941 рр. належить особливе місце. За цей час західноукраїнське населення зазнало гніту трьох окупаційних режимів: польського, радянського і німецького. Упродовж цих років воєнні дії Другої світової війни на землях Західної України розпочиналися тричі: на початку вересня 1939 р. німецька авіація бомбардувала волинські міста; 17 вересня 1939 р. розпочалася так звана «визвольна місія» Червоної армії, внаслідок чого регіон приєднали до УРСР в складі СРСР; наприкінці червня – на початку липня 1941 р. розпочалися масштабні бої між радянськими і гітлерівськими військами. Таким чином, на першому етапі Другої світової війни (до початку радянсько-німецького воєнного зіткнення із вторгненням фашистських військ на територію СРСР) західноукраїнські землі стали географічним і політичним простором геополітичного протистояння наймогутніших на той час гітлерівської і сталінської тоталітарних систем. Суть подій 1939–1941 рр. полягала в тому, що внаслідок пакту Молотова-Ріббентропа і таємних протоколів до нього із застосуванням збройної сили та в процесі військової агресії здійснено поділ Польщі між Берліном і Москвою, а Західна Україна приєднана до УРСР.

З метою здійснення процесів радянізації та форсування уніфікації суспільно-політичного і соціально-культурного життя регіону на принципах сталінського тоталітарного режиму новій окупаційній владі довелося застосувати комплекс політико-правових заходів, які, з одного боку, створювали умови радянізації краю, а з іншого – надавали кремлівському сценарію соціалістичної трансформації всіх сфер західноукраїнського суспільства легітимного, насамперед із позицій міжнародного права, характеру.

Автор аналізує механізми і важелі впливу агресивної моделі – радянської системи, що насаджувалася через адміністративно-політичну діяльність партійних чиновників різних рангів, які активно застосовували репресивні методи до корінного населення західноукраїнського регіону, окупованого під час «визвольного» походу Червоної армії. Досліджуючи процес радянської політики, автор розкриває мету і завдання, характеризує природу радянської влади, яка відмовившись від шляху органічної інтеграції в українське суспільство, пішла шляхом адміністративного і політичного тиску, нав'язуючи соціалістичні цінності – антиукраїнські за змістом і формою, мешканцям захоплених територій. Нова влада мала серйозні проблеми із психологією місцевого, в основному сільського, населення, для якого мали авторитет та вважалися шанованими громадянами успішні господарі, кваліфіковані лікарі, учителі, інші дипломовані фахівці, професійні військові, священнослужителі. Прибулі зі сходу України партійні функціонери були не просто здивовані, а шоковані тим, наскільки місцеве населення є побожним і віруючим, і не могли (хоча на деякий час довелося) змиритися із тим фактом, що для селянина священик є вищим авторитетом, аніж чиновник районного або навіть обласного рівня. Недосвідчені партійно-радянські кадри, виховані на засадах лєнінсько-сталінської догматичної теорії, були нездатними усвідомити сутність протилежної ідеології, що базувалася на релігійно-гуманістичних засадах, сформованих упродовж віків.

Вплинути на західноукраїнського селянина зусиллями малограмотного і недосвідченого «советського» управлінця чи партійного функціонера було майже неможливо. Ситуація ускладнювалася і тим, що партійно-державна бюрократія не знала, не визнавала, а тому й ігнорувала місцеві багатотисячні традиції, прагнула не просто поступово реформувати, а прискореними форсованими темпами (за декілька років) зламати усталений століттями уклад життя західного українця, що, відповідно, викликало супротив місцевого населення та репресивні заходи з боку влади. Тому нова державна політика і практичні кроки місцевого керівництва втілювалися у життя, зазвичай, за участю репресивних структур, насамперед, органів НКВС.

Висвітлюючи усі аспекти діяльності нової влади на теренах Тернопільщині, автор розкриває головну ціль тодішніх основних політичних діячів – Сталіна і Гітлера – у європейській політиці, поділ Польщі та значимість західноукраїнських земель у геопросторі.

Підтримуємо авторську думку, що так зване «возз'єднання» західноукраїнських територій з УРСР у складі СРСР аж ніяк не гарантувало корінному населенню залагодження міжнаціональних конфліктів, забезпечення стабільності політичного соціуму та піднесення соціально-культурного, економічного рівня, що було б показником ефективності радянської державної політики на приєднаних землях. У своєму дослідженні, автором на конкретних фактах розкрито прорахунки радянської влади в процесі радянзації промисловості, сільського господарства, невиробничої сфери, системи освіти та культури, неспроможність її адекватно реагувати на тодішні виклики часу.

У монографії, підготовленій Л. Кравчуком, можемо виокремити два основних напрямки дослідження. Цінність авторських напрацювань полягає в тому, що суспільству стали доступними нові факти, документи, свідчення очевидців одного із найскладніших і неоднозначних періодів Другої світової війни, які у свою чергу глибоко розкрили політику радянської загарбницько-репресивної системи у 40-х рр. ХХ ст.

Наступний напрям визначається новизною інтерпретацій відомих фактів та аналізі впливу цих подій вересня 1939 – червень 1941 рр. на подальший соціально-економічний, політичний та культурно-освітній розвиток поневоленого краю. Автор аналізує причини втілення нової державної політики на Тернопільщині силовими шляхами і практичну діяльність місцевих керівників за участю репресивних структур, насамперед, органів НКВС. Логічною є і структура побудови монографії. Дослідивши історіографію, джерельну базу автор розкриває природу радянзації та дає його тлумачення.

Наступний етап дослідження присвячено радянизаційним аспектам, а саме заміні польської влади на радянську, більшовизації суспільно-політичного життя окупованої території. Автор аналізує шляхи і мету діяльності новоутворених органів радянської влади, увага яких сконцентрувалася на найбідніших верствах населення, щоб протиставити їх іншим прошаркам регіону. А також розкрити справжню природу радянської політики та реакції місцевого населення на неї. Аналізуючи соціалістичні трансформації сільського господарств, автор розкриває багатовекторність за формою і радянського за змісту реформування в сільському господарстві. Зроблено аналіз партійно-державного керівництва сільського господарства області, виокремлено соціалістичну реконструкцію рільництва та організацію МТС, як радянський експеримент у аграрному виробництві.

У запропонованій монографії відображено природу соціалістичних перетворень в промисловості, де розкривається стан і проблеми національної промислової сфери. Автор наголошує, що в основі радянських методів управління лежав лише розрахунок. Віднімаючи власність в одних і віддаючи її іншим, нова радянська влада суперечить почуттю справедливості, і порушуючи права одночасно опирається лише на власне право. Розкриваючи радянзації ні аспекти невиробничої сфери, а саме реформування охорони здоров'я, освіти та структуризації їх за радянським стандартом мала єдину мету – підпорядкування цих галузей потребам імперської політики СРСР.

Дослідник узагальнив методи становлення радянської влади та її утвердження в ході радянизаційних процесів краю, підкресливши що вони вже були випробувані Москвою в УРСР та принесені у західноукраїнський регіон новою окупаційною владою. Так, реформа сфери торгівлі спричинила появу дефіциту товарів, тощо.

Монографія є чітко структурована. Перший розділ охоплює історіографію, джерельну базу і теоретико-методологічні засади дослідження. У подальшому розкриваються радянизаційні процеси суспільно-політичного життя краю, соціалістична трансформація сільського господарства, трансформаційні процеси в промисловості, реконструкція невиробничої, реформа системи освіти.

Узагальнює роботу сьомий розділ «Трансформація сфери духовної культури», у якому проаналізовано сутність і завдання так званої «культурної революції», яка вимагала піднесення культурного рівня трудящих шляхом перевиховання їхньої свідомості на основі пролетарської ідеології і перетворення їх у активних творців соціалістичної культури – безвідмовних виконавців стратегічних планів радянської системи.

Отже, новостворені органи влади не мали належної підтримки місцевого населення і змушені були виконувати свої функції, насамперед, за допомогою силових структур. Кадрове забезпечення органів управління та керівного складу НКВС, міліції, правоохоронних інституцій здійснювалося за рахунок відряджених зі сходу працівників, зазвичай, комуністів і комсомольців. Негативне ставлення влади до місцевих кадрів, проведення політичних, економічних і соціально-культурних заходів, які суперечили традиційному укладу життя регіону, викликали прихований і відкритий опір

з боку населення, особливо сільського, на що радянська окупаційна влада відповідала масовими репресіями і депортаціями.

Андрій Криськов

МІЩАНИН ВАСИЛЬ. РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ 1944–1950 РР.: МОНОГРАФІЯ. УЖГОРОД: РІК-У, 2018. 644 С.: ФОТО

Останнім часом українська історична наука суттєво урізноманітнила проблематику досліджень національної історії. На даному етапі остання представлена не тільки традиційними сюжетами на кшталт історії радянської України 1940–1950-х рр., а й тематикою, що тривалий час залишалася поза межами наукового дискурсу вітчизняної історичної науки. Незважаючи на певні дослідження задекларованої проблематики, вона ще й досі залишається недостатньо вивченою. Тому необхідність наукового аналізу окресленої проблеми обумовлена потребою дослідження та її ґрунтовного аналізу. Доцільність вивчення різних аспектів запропонованої проблематики продиктована, насамперед, як суспільною значущістю досліджуваної проблеми і полягає в тому, що вона дає можливість узагальнити досвід минулого, поглибити теоретичні уявлення, запропонувати практичні рекомендації, які необхідно втілювати в практику сьогодення, так і збагаченням наукових знань значним фактичним матеріалом, можливістю неупередженого висвітлення подій, реконструкції процесів і більш чітким відображенням об'єктивних закономірностей досліджуваної проблеми.

Монографія В. Міщанина характеризується системним підходом до предмету дослідження. Всебічний аналіз досліджуваної проблематики дає необхідний матеріал для узагальнень і висновків, скерованих на розкриття поставлених завдань. Варто віддати належне автору монографії у тому, що вона добре ілюстрована, містить цікаві, інформативно насичені додатки.

Структура монографії логічна і лаконічна, детально осмислена і науково аргументована, як зрештою, і виклад матеріалу власне у самих розділах. На нашу думку, вона є досить вдалою й цілісною, оскільки дає змогу розкрити складнощі процесу радянзації Закарпаття 1944–1950 рр. і його особливості у порівнянні з іншими регіонами УРСР та країнами «соціалістичного табору».

У вступі обґрунтовується актуальність теми, мета і завдання. Не викликає принципових заперечень обґрунтування автором наукової новизни та практичного значення одержаних результатів. Варто погодитися із автором у тому, що завдання роботи полягає у тому, щоб спираючись на якомога ширше й різноманітніше коло джерел – архівні документи, матеріали преси, історичні дослідження, художні твори, спогади сучасників, – реконструювати та проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні чинники формування, механізми реалізації, основні наслідки радянзації Закарпаття 1944–1950 рр.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від жовтня 1944 р. – до грудня 1950 р. Нижня межа дослідження пов'язана із закінченням процесу очищення регіону від угорських та німецьких загарбників, а верхня межа зумовлена остаточним утвердженням тут радянського ладу: проведено вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної ради УРСР, місцевих рад; економіку краю інтегровано в народногосподарський комплекс СРСР; вихолощено права і свободи, у тому числі оголошено поза законом греко-католицьку конфесію.

Практичне значення результатів дослідження В. Міщанина полягає у тому, що його основні положення, а також теоретичні узагальнення та висновки дозволяють комплексно підійти до розв'язання низки проблем регіональної історії, зокрема щодо соціально-економічних перетворень у закарпатському селі 1944–1950 рр. Їх можна використати при підготовці нормативних та спеціальних курсів з історії України ХХ ст., укладанні збірників документів і матеріалів. Зроблені автором монографії висновки є глибокими та аргументованими, повністю впливають із цікавого у науковому плані фактичного матеріалу. Список використаних джерел у роботі нараховує 1441 позицію і є достатнім для повноцінного розкриття поставлених завдань, досягнення основної мети.

У першому розділі «Джерельна база, методологія та стан наукової розробки проблеми» детально аналізуються виявлені архівні та опубліковані матеріали. Необхідність всебічного детального аналізу різних аспектів процесу радянзації спонукала автора до пошуку та опрацювання відповідної джерельної бази дослідження. У роботі використано 789 архівних джерел з архіву Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, Державного архіву Закарпатської області, Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Національного архіву Чеської республіки в м. Прага. Характерно, що В. Міщанин не обмежився загальним переліком документального матеріалу, а й проаналізував його джерелознавчий потенціал. Виявлені автором архівні та інші джерельні матеріали, їхня кількість та інформаційна насиченість підтверджують, що джерела до історії вивчення радянзації Закарпаття за кількісними і якісними параметрами є основою для